

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Bakalářská práce

**Environmentální výchova v kontextu filozofické
reflexe vztahu přírody a kultury**

Klára Čapková

Plzeň 2013

Západočeská univerzita v Plzni

Fakulta filozofická

Katedra filozofie

Studijní program Humanitní studia

Studijní obor Humanistika

Bakalářská práce

**Environmentální výchova v kontextu filozofické
reflexe vztahu přírody a kultury**

Klára Čapková

Vedoucí práce:

PhDr. Ivan Koutecký, CSc.

Katedra filozofie

Fakulta filozofická Západočeské univerzity v Plzni

Plzeň 2013

Prohlašuji, že jsem práci zpracovala samostatně a použila jen uvedených pramenů a literatury.

Plzeň, duben 2013

.....

OBSAH

1 ÚVOD.....	1
2 FILOZOFICKÁ REFLEXE.....	3
2.1 Pojem přírody.....	3
2.2 Vztah přírody a člověka.....	4
2.3 Filozofie a ekologická krize.....	10
2.4 Teoretická východiska ochrany přírody.....	13
3 ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVA.....	17
3.1 Ekologie a environmentalistika.....	18
3.2 Vývoj ekologických snah a výchovy.....	19
3.3 Význam environmentální výchovy.....	21
3.4 Vymezení a cíle environmentální výchovy.....	23
3.5 Směry a proudy v environmentální výchově.....	25
3.6 Prostředky environmentální výchovy.....	28
4 ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVA VE SKAUTINGU.....	31
4.1 Organizace.....	31
4.2 Historie skautingu.....	32
4.3 Poslání a principy.....	33
4.4 Výchovný program.....	34
4.5 Skauting a příroda.....	37
5 ZÁVĚR.....	42
6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ.....	44
7 RESUMÉ.....	47
8 PŘÍLOHY.....	48
8.1 Příloha č. 1.....	48

1 ÚVOD

Téma ekologické krize je v současnosti hojně diskutované a nelze popřít, že se naše pozice na světě a vztah lidstva k přírodě od předchozích staletí výrazně změnily. Tato práce se zabývá právě tímto vztahem, a také tím, jak je možné se vzniklou situací naložit. Jak se k danému problému stavíme a jak vnímáme harmonii ve světě je otázka pro každého z nás. Protože se však naše postoje ve velké míře odvíjejí od zážitků a výchovy v dětství a dospívání, má zde environmentální výchova své opodstatnění. Téma vztahu člověka k přírodě se zaměřením na environmentální výchovu jsem si vybrala ze dvou důvodů. Jsou jimi jeho aktuálnost a vlastní zájem s přesvědčením, že osobní zkušenosti v této oblasti budou pro práci přínosem.

Práce je členěna do tří hlavních oddílů, v nichž je postupováno od představení problému samotného, přes návrh a obhajobu jednoho z možných řešení, po konkrétní praktickou zkušenost s tímto přístupem. První část práce je věnována problematice ekologické krize a vztahu moderního člověka a přírody z filozofického hlediska. Ukazuje, jak na tuto problematiku nahlízejí současní autoři, a s jejich pomocí jsou hledány odpovědi na otázky, které se při slovech *příroda* a *ochrana životního prostředí* v člověku vynořují. Co se stalo se vztahem člověka k přírodě? Čím je pro nás příroda důležitá a proč ji máme chránit? Východiskem je zde zejména práce E. Koháka *Zelená svatozář, kapitoly z ekologické etiky*. Dále pak práce J. Šmajse a v neposlední řadě práce J. Zelenky, R. Kolářského a O. Suši. Cílem tohoto oddílu je především ujasnění pojmů, seznámení s filozofickými východisky pro ochranu přírody a se základy ekologické etiky.

Aby měl člověk potřebu přírodu chránit, měl by k ní mít pozitivní vztah, který se obvykle nejnadhěji utváří v dětství. Skrze mladé generace je možné budovat nové postoje ke světu. V druhém oddíle

práce je pojednáno o environmentální výchově jako o jednom (ne však jediném) z možných řešení tohoto problému. Tato část se mimo jiné zaměřuje na otázky: Proč je třeba vychovávat děti k ekologicky šetrnému chování? Proč tento vztah k přírodě není samozřejmostí? Jaké jsou nástroje a metody environmentální výchovy? Jaké jsou významy environmentální výchovy v čase, kdy je příroda často pro děti pouze zprostředkovaná a většinu informací o ní nezískávají z přímého kontaktu? Cílem této části je objasnit význam environmentální výchovy a přiblížit její nástroje. Zdrojem jsou zde především práce J. Činčery a H. Horké, předních českých odborníků na environmentální výchovu.

S environmentální výchovou se pracuje na mnoha úrovních. Poslední oddíl práce se zabývá analýzou konkrétní podoby environmentální výchovy tak, jak probíhá v rámci skautingu. Tato část vychází ze skautské literatury, jako jsou například *Základy Junáctví*, kniha vydaná A. B. Svojsíkem v roce 1912. Dále pak ze *Stanov Junáka* a z metodické příručky zpracované P. Klápštěm k výchovné oblasti *Příroda kolem nás*. Kromě literatury zde čerpám z vlastní zkušenosti nabyté po 15 letech strávených ve skautském oddíle.

Základní metodou práce je kritická analýza textů týkajících se environmentální problematiky. Dalšími metodami jsou metoda deskriptivní a metoda komparativní.

2 FILOZOFICKÁ REFLEXE

Úkolem filozofie je reflektovat svět, ptát se a snažit se nacházet odpovědi na otázky, které se v člověku vynořují. Řada lidí, kteří se sami za filozofy vůbec nepovažují, vnímá, že náš vztah k přírodě, našemu životnímu prostředí, není zdaleka harmonický, což se nejzřetelněji projevuje ve znečišťování ovzduší a vod, v devastaci zeleně, v obavách z vyčerpání zdrojů. Tento problém je aktuální a stále naléhavější, a tak se nemohl vyhnout zájmu filozofie, která v myšlení člověka, v jeho hodnotách a ve vývoji jeho vztahu k přírodě hledá kořeny krize, která se nazývá ekologickou. Problém ekologické krize je od druhé poloviny 20. století často diskutovaný, ať už z pozic, které považují globální ekologické ohrožení za zcela zjevnou skutečnost, nebo z pozic, které jakoukoli ekologickou krizi popírají. Nelze však popřít, že se naše místo na světě a vztah lidstva k přírodě výrazně změnil.

2.1 Pojem přírody

Na začátku všech úvah o ekologické krizi a o nutnosti a důvodech ochrany přírody je zapotřebí položit si základní otázku. Co je to příroda? Než se seznámíme s některými názory odborníků zabývajícími se vztahem člověka a přírody, odpovězme nejprve na ni, protože za tímto pojmem se skrývá celá řada významů.

České slovo „příroda“ vzniklo původně ze slova „přirodit se“ – příroda je to, „co se přirodilo“ a „co vzniklo bez zásahu člověka“.¹ Etymologie nám tedy odkrývá první z významů tohoto pojmu. Příroda, přirozenost, nezahrnuje nic, co by bylo umělé, vyrobené člověkem. Je to tedy svět, do kterého člověk spadá, ale neobsahuje již nic z jeho výtvorů.

Rovněž řecké „fysis“ značí „přirozenost“. I pro antického Řeka tento pojem obsahoval množství významů. Jedním z nich je například „fysis“ jako „*divočina*“, *drsná 'panenská příroda'*, která budí děs i při své kráse.“

¹ KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie živé přírody*, s. 11.

Druhým významem je pak „fysis“ jako „povaha“. Stejný význam má i latinské „natura“.²

Odhlédneme-li od etymologie a zaměříme-li se na běžné užívání tohoto pojmu v současnosti, nalezneme další způsoby jeho uchopení. Josef Šmajš rozděluje přírodu na přírodu pozemskou a přírodu vesmírnou.³ Na jedné straně je příroda vůbec, příroda ve smyslu kosmu, vesmír s bezpočtem galaxií i nitro Země. I toto je příroda, přirozenost, skutečnost, na níž člověk nemá žádný podíl. V běžném smyslu se však pojmem přírody myslí příroda pozemská. Chceme-li jít do přírody nebo chránit přírodu, nemyslíme tím okolní vesmírná tělesa.

Nejužší pojem přírody chápe přírodu právě jako pozemskou, člověkem nezměněnou a nekultivovanou. Jsou v ní obsažené lesy a hory a jezera se vším, co na nich a v nich žije. Jedná se o to „přirozené“ a není zde zahrnuto nic, co by podlehl vlivu člověka. Podle tohoto pojetí do přírody nespadá park ani pole nebo přehrada. O něco širší pojetí přírody ji vnímá jako naše okolí mimo umělé lidské výtvoř. Zahrnuje i člověkem kultivovanou krajinu ale neobsahuje města. Toto je pojetí přírody, ke kterému se vztahuje obava o jeho budoucnost a úsilí o ochranu. Příroda je více než jen životní prostředí člověka. Je jedinečná a nenahraditelná, je člověkem přetvářena ale ne stvořena.

2.2 Vztah přírody a člověka

Ve způsobu myšlení a ve vnímání přírody hledá filozofie podstatu ekologických problémů. Tyto myšlenkové základy jsou nacházeny v panském postoji či v odcizení člověka přírodě. Lze také poukázat na tendenci člověka k dualistickému uvažování charakteristickému pro západní civilizaci. Tyto sklony se projevují i ve vztahu k přírodě, neboť takový způsob uvažování stanovuje principy, které se vzájemně vylučují. Je to černobílé vidění světa, které proti sobě staví dobro a zlo, řád

² KRATOCHVÍL, Z. *Filosofie živé přírody*, s. 12-13.

³ ŠMAJS, J. *Filosofie – obrat k Zemi*, s. 86.

a chaos, rozum a cit, duši a hmotu, a v neposlední řadě také kulturu a přírodu. Kromě dualismu myšlení západní civilizace určuje také hierarchické vnímání skutečnosti.

V evropské myšlenkové tradici zastává člověk v přírodě výsadní postavení. Křesťanská tradice jej ustanovuje *pánem tvorstva*. V Bibli je psáno, že když Bůh tvořil člověka, řekl: „*Ať lidé panují nad mořskými rybami a nad nebeským ptactvem, nad zvířaty a nad celou zemí i nad každým plazem plazícím se po zemi.*“⁴ Bůh vydělil člověka, nechal ho ostatní živé tvory pojmenovat a určil mu je za pokrm. Bible pro mnohé jistě byla a je autoritou. Jinou autoritou je věda. I přírodověda klasifikuje přírodu a staví do hierarchie přírodu neživou a vyšší přírodu živou. V ní pak staví živočichy nad rostliny. A člověka nad živočichy. Zde nevyděljuje člověka Bůh, ale věda skrze jeho specifické vlastnosti. Člověk se snaží vůči zvířatům vymezit různě, nejběžněji bývá uváděna schopnost sebereflexe.

Člověk má ve světě zvláštní postavení dané tím, že si je vědom sám sebe, svého bytí, v tomto smyslu je sebe vědomý a této schopnosti si je navíc vědom. Člověk je biologickou bytostí stejně jako ostatní živočichové, zároveň však dokáže tuto skutečnost reflektovat. Dalo by se říci, že kritériem, podle něžž staví věda člověka na vrchol, je složitost nervové soustavy. Rozum, míra vědomí, schopnost sebereflexe jsou však jen jednou z variant, podle níž lze přírodu třídit. A to, podle čeho člověk přírodu klasifikuje, určuje on sám. Je dobré si uvědomit, že pokud bychom zvolili jiné kritérium, nemusel by člověk dopadnout tak dobře. Jako příklad můžeme uvést kritérium pozitivního vlivu na Zemi. Kdybychom místo člověka v hierarchii stvoření určovali podle toho, jakou měrou svým působením a životem škodí nebo naopak prospívá okolnímu světu a přírodě, pravděpodobně by jako druh výrazně klesl. Na rozdíl od stromu, jehož kvality jsou podle tohoto měřítko nesporně vyšší.

4 Gn 1,26.

Proč bychom ale měli dávat bytosti do hierarchie a podle toho určovat, které jsou lepší? Člověk má velký potenciál. „V člověku se příroda vztahuje k sobě samé.“⁵ Rudolf Kolářský uvádí pojem „*pozemšťanství*“, kterým vyjadřuje lidské specifikum ve smyslu, že člověk je jediný tvor schopný vztahovat se k Zemi jako k celku a ne jen ke konkrétnímu prostředí. Má tedy jako jediný druh předpoklady pro to starat se o Zemi, včetně všeho života na ní. Využívá však svá specifika a možnosti dobře? Jakým způsobem se člověk k přírodě vztahuje? A jak se tento vztah vyvíjel?

Erazim Kohák ve svých kapitolách z ekologické etiky představuje a popisuje čtyři možnosti lidského vztažení k přírodě. Jedná se o rozdílné způsoby, jimiž lidé přírodu vnímají a prožívají ji. První představuje život *lovce-sběrače*. Tento vztah k přírodě je založen na naprosté závislosti člověka na přírodě. Lovce-sběrač přijímá plody přírody, bere si, co mu příroda sama poskytuje, ale nehospodaří ani přírodě nevládne. Naopak ji vnímá jako něco, co ho nekonečně přesahuje. Příroda se mu jeví jako posvátná, božská. Život *lovce-sběrače* je životem bázně a úcty k přírodě, která je mocná a nevyzpytatelná. Druhým způsobem prožívání přírody je způsob *pastýřů a zemědělců*. Zde člověk již není na přírodě absolutně závislý, jeho vztah k přírodě je partnerstvím. Je stále závislý a přírodu respektuje, zároveň se ale stává aktivním. Příroda není nepředvídatelná, lze s ní pracovat, a pokud o ni člověk pečuje moudře, oplácí mu úrodou. Člověk nevnímá přírodu jako boha, ale jako jeho dílo. Podle toho se k ní také chová a zachází s ní s úctou. Třetí způsob vztahu k přírodě je život *řemeslníka-trhovce*, který již nežije v přímém každodenním kontaktu s přírodou, ale jeho denním prostředím je město. To se projevuje poklesem silného pocitu závislosti na přírodě i pocitu partnerství. Přesto je na přírodě závislý, ač jiným způsobem než *pastýř a zemědělec*. Tento člověk si sice neuvědomuje přímou závislost, ale s dary přírody zachází šetrně a hospodárně. Kromě uvedených vztahů k přírodě, pro které je

⁵ KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 47-49.

společné vnímání vlastní hodnoty přírody, je zde ještě způsob života *výrobce-spotřebitele*. Tento způsob představuje ve vztahu k přírodě zásadní změnu danou jednostranným vnímáním přírody a neuznáním její vlastní hodnoty. Život *výrobce-spotřebitele* je charakteristický hromaděním a spotřebou, „konzumerismem“. Výroba principiálně neslouží k uspokojování potřeb, jejím hlavním motivem je zisk. Člověk *výrobce-spotřebitel* necítí k přírodě úctu, nevnímá ji jako božskou. Příroda je pro něj především nástrojem a zdrojem surovin, bez hodnoty a bez vlastního smyslu.⁶

Na počátku vznikala kulturní uspořádanost především snahou o sebezáchovu, snahou o zabezpečení vlastního života. Nůžky mezi přírodou a kulturou se však stále více rozevírají. Touha po kontrole nad přírodou byla příslibem jistoty udržení lidského společenství a v magii i ve vědách se tato touha projevovala manipulací s přírodními silami.⁷ Začaly tak vznikat dva odlišné řady skutečnosti, svět lidský a svět přírodní, v původních významech také svět umělý a přirozený. Ale význam pojmu přirozenosti jako by se přetvořil. Člověk se již přestal cítit přirozeně v přírodě, naopak je v ní nejistý, dokonce se v ní cítí být nesvůj. Přirozeným se mu stává jeho vlastní svět, který má řád jím vtisknutý, řád, kterému rozumí a umí v něm číst. V tomto smyslu se přírodě, svému původně přirozenému prostředí, odcizil. Vztah přírody a kultury přestal být harmonický. Není to vztah dvou subjektů, ale vztah kultury jako subjektu a přírody jako objektu.

Josef Šmajš označuje kulturu nynějšího typu jako „*protipřírodní*“. Člověk je biologický druh stejně jako ostatní živočichové, a tak by se dalo předpokládat, že jeho produkce bude v souladu s řádem přírody. Šmajš však upozorňuje na to, že kulturu nelze vnímat jako vrchol evoluce, vnější neorganické pokračování člověka. Z tohoto předpokladu bychom mohli vycházet, pokud bychom člověka postavili na vrchol evolučního vývoje.

6 KOHÁK, E. *Zelená svatozář*, s. 62-65.

7 KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 113-114.

Ale přirozená evoluce přirůstá a vrcholí ve všech větvích tzv. *evolučního stromu života*. Vše, co žije, je na konci vývoje svého druhu. A člověk se svou kulturou jako by náhle stál vůči ostatním živočišným a rostlinným druhům v opozici. Lidská kultura není nadstavbou a zušlechtěním přírody, není rozvinutím díla přirozené evoluce. Kultura je podle Šmajse „*účelovou a dočasnou přestavbou přírody, je doplněním a náhradou původního, s člověkem sourodého přírodního bytí.*“ Prvky materiální kultury se prosazují na úkor přirozené uspořádanosti tak, že kultura tuto původní uspořádanost omezí či úplně zlikviduje.⁸

Pokud kultivace ničí, postrádá smysl. Proto kultura, která toleruje devastaci planety, upadá do rozporu sama se sebou.⁹ Tento rozpor však nemusí vznikat z podstaty kultury. Kultura nemusí být nutně devastující, pokud je v rozporu s přírodou jen určité lidské jednání způsobené například nezodpovědností či pohodlností.

Změnu ve vnímání přírody v mnohém přinesla novověká věda. Její metody odhalily tajemství přírody a poskytly lidem poznatky umožňující její využívání a ovládnutí. Zároveň se však díky ní stalo z kvalitativního univerza univerzum kvantitativní. Skutečné je náhle jen to, co je objektivní a změřitelné. „*Jako by už neexistoval svět a příroda, pouze pár opěrných bodů vhodných k matematickému popisu,*“ říká Arne Naess. Matematizace světa vedla k tomu, že za důležité jsou pokládány pouze kvantifikovatelné vlastnosti jako je velikost, váha, tvar... Vlastnosti jako jsou vůně a barva, přitažlivost a krása jsou označovány jako relativní, subjektivní, a pro vědu tedy nepodstatné. Avšak svět, který nám předkládá věda, je jen způsob, jak ho lze vykládat, není to skutečnost. Ukazuje nám určitou strukturu, která ale postrádá obsah. Příroda je mnohem bohatší a je chybou redukovat ji jen na to, co je kvantifikovatelné. Tato redukce se stala jednou z příčin škodlivého přístupu lidstva k přírodě.¹⁰

8 ŠMAJS, J. *Filosofie – obrat k Zemi*, s. 105.

9 KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 22.

10 NAESS, A. *Ekologie, pospolitost a životní styl*, s. 75-84.

Novověká víra ve vědu a pokrok spojuje představu, že racionalizace a modernizace lidské společnosti povedou ke zvyšování spokojenosti člověka, s projektem kontroly a opanování přírody.¹¹ Smyslem lidského života je ovládnout a podmanit si svět. V pojmu panství se nachází vyjádření lidské pýchy a touhy po moci. Filozofické reflexe často vedou analogii mezi krizí ekologickou a krizí hodnot a panský postoj je považován za jednu z příčin ekologické krize. To ale neznamená, že by se tento přístup ke světu objevil až v posledním století. Celý evropský tradiční postoj, vycházející z principů hierarchie a dualismu, je panský. Projevuje se nejen nadřazeností lidí nad „mimolidským“ světem, ale také nadřazeností jedné lidské rasy nad jinou, či nadřazeností muže nad ženou. Tento postoj vede k diskriminaci a vykořisťování všeho, co je označeno za slabší, cizí, odlišné, ne-rozumné a ne-lidské. Oleg Suša definuje problém panství jako „*vzájemný vztah sociálního a technického ovládnutí přírody i lidí jako věcí*“ a uvádí dvě roviny tohoto pojmu. První rovinou je skutečná praxe, konkrétní způsoby jednání a jeho důsledky. Druhá rovina je pojetí panství jako metafory, projektu, ideálu, jež ovlivňuje naše postoje. Obě tato vymezení se prolínají v jednotlivých kontextech organizace společenského života, mezilidských vztahů a kulturních hodnotových rámců legitimizace jednání.¹²

V systému hodnot moderního člověka došlo ke změnám a vědění již není chápáno jako ctnost, jak tomu bylo v antice. Vědění je nyní především nástrojem moci. Ekologická krize vyrůstající z panského postoje k přírodě by však pravděpodobně nevznikla, kdyby se lidstvo v posledních letech nezměnilo v několika zásadních ohledech.

11 KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 65.

12 Tamtéž, s. 110.

2.3 Filozofie a ekologická krize

Lidský vztah k přírodě přestal být vztahem, který by respektoval „mimolidský“ svět. Nezdálo se však, že by to mohlo způsobit nějaký problém. Příroda je mocná a daří se jí vyrovnávat s množstvím zásahů. V současnosti to však vypadá, že lidstvo tuto její schopnost narušilo do té míry, že se se stále sílící devastací nevyrovná. Hodnotový systém postavený na despotickém panském postoji by v takové míře nezměnil tvář Země, kdyby se k němu během posledního století nepřipojily další skutečnosti, které jsou na tomto pokrouceném základě moderního lidského vztahu k přírodě přímou příčinou globální ekologické krize. Podle Erazima Koháka jsou jimi početnost, moc a náročnost.¹³

Rychlý populační růst představuje jeden z největších problémů současnosti. Od roku 1960 se počet lidí na naší planetě zvýšil ze tří miliard na sedm.¹⁴ Vynořuje se tedy otázka, kolik lidí může ještě naše planeta uživit. Kohák uvádí, že lidstvo splňuje všechny podmínky přemnožení, jehož hlavním znakem je spotřebovávání nikoli přirozeného přírůstku, ale podstaty své obživy. Lidstvo dosáhlo přemnožení, protože spotřebovává více, než se může obnovit, a tak vytlačuje ostatní živočišné druhy z jejich biotopů a tím způsobuje vyhynutí některých z nich.

K našemu vysokému počtu se připojuje nespokojenost s tím, co máme, a touha po tom, mít více než předchozí generace. Ač se nyní tato náročnost bere jako lidem přirozená, generacím před třemi až čtyřmi stoletími a dříve připadalo samozřejmé, že mají a chtějí jen tolik, kolik jejich předkové. Touha mít stále víc, se jim jevila jako chorobný stav duše. Děd byl kovář, otec byl kovář a syn také kovář, život byl skromnější a nepočítalo se s tím, že se na tomto světě lidé dočkají blaženosti. Lidé tradičně od věcí očekávali uspokojení svých potřeb. Nyní se navíc se spotřebou pojí pocit štěstí a *„touha po stále nákladnější spotřební úrovni*

¹³ KOHÁK, E. *Zelená svatozář*, s. 20-25.

¹⁴ Čerpáno z internetových stránek Population media center. Dostupné na <http://www.populationmedia.org/issues/population/?gclid=CP2buJWUzLYCFWbKtAod-TAADQ>, [cit. 10. 4. 2013].

se stává stejně nekonečnou jako touha po štěstí". Zdroje naší Země však nekonečné nejsou a tak vzniká ekologická krize: „*nekonečný nárok se dostává do nevyhnutelného střetu s konečným ziskem*".¹⁵

Oproti našim předchůdcům jsme také nesrovnatelně mocnější. Jsme nejen náročnější, ale dovedeme naše nároky realizovat. Technologická revoluce umožňuje lidská přání plnit. Příroda se s lidským jednáním dokázala řadu staletí vyrovnávat, ale nyní i docela prosté činnosti, se kterými by se příroda hravě vypořádala, nemůže sama ustát proto, že nejde o jednání deseti tisíců lidí, ani deseti milionů lidí, ale sedmi miliard, a navíc proto, že je lidská náročnost díky technologiím spojená s možností jejího uskutečnění.

Ekologická krize je dána naším vydělením se z přírody a přílišnými zásahy do jejího řádu. Mnoho let se to na naší planetě nijak výrazně neprojevovalo, naše zásahy jsou však stále rychlejší a drastičtější. Příroda má sice neobyčejnou moc adaptability, ale potřebuje k tomu čas. Mnoho času, který moderní civilizace nemá. Krizí tedy není to, že by se měnily podmínky života. Krize je způsobená tím, že se mění *nepřirozeně* rychle.

O „ekologické krizi“ se začalo hovořit v polovině šedesátých let 20. století. Do té doby nebyla globální ekologická změna registrována a tak nebyl důvod k obavám ani potřeba změny hodnotového systému. Teprve když se stalo narušování a ubývání přírody na lokální i globální úrovni zcela zjevné, nastal čas pro přehodnocování nadšení z vědeckotechnického pokroku a vztahu k přírodě vůbec. Ekologická krize se podle Suši stala „*momentem reflexe moderní civilizační evoluce lidstva a sebereflexe jako uvědomění rozporných důsledků této evoluce*".¹⁶ Výsledkem této reflexe bylo rozšíření tématu do mnoha disciplín vědních oborů a rozsáhlé debaty o příčinách ekologické krize a jejich důsledcích pro člověka i pro Zemi. V sedmdesátých letech se

¹⁵ KOHÁK, E. *Zelená svatozář*, s. 24.

¹⁶ KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 66.

objevily různé pesimistické předpovědi budoucnosti, které upozorňovaly na limity naší planety a varovaly před stále rychlejším ekonomickým a populačním růstem. Jako příklad můžeme uvést publikaci Římského klubu s názvem *Meze růstu*, která poukazovala na meze udržitelnosti podmínek pro budoucí život na Zemi.

Nyní je ekologická krize neoddiskutovatelná. S ekologickým ohrožením se lidé setkávají na několika úrovních. Můžeme pozorovat krizi na osobní úrovni, kde dochází ke zkreslení vztahů k sobě, k bližním a přírodě. Ztrácíme přirozené zábrany, nemáme problém použít všechno, co je k dispozici, zavíráme oči před vlastní bezohledností, která často není bezprostředně zjevná, a tak se chováme, jako by nebyla. Naše nároky se stupňují a tak se nespokojujeme s tím, co máme, nestačí nám, že už máme dost, ale chceme mít stále víc. Poškozeno je naše bezprostřední životní prostředí – na lokální úrovni vnímáme problémy měst s kvalitou ovzduší, kácení lesů, znečištění vod a podobně. Na globální úrovni se registrují změny klimatu, diskutuje se o globálním oteplování, o tání ledovců, odklonění Golského proudu, odlesňování zemského povrchu a nedostatku pitné vody. Ekologická krize se skládá fakticky z konkrétních ekologických problémů a svou podstatou ze světonázoru, který odůvodňuje lidské jednání. Tyto dvě části jdou ruku v ruce a abychom se s ekologickou krizí vyrovnali, neměli bychom žádnou z nich opomíjet.¹⁷

Ekologickou krizi popisuje Rudolf Kolářský jako „*situaci, kdy moderní civilizace v druhé polovině dvacátého století ohrožuje samu sebe, protože ohrožuje své přírodní předpoklady*“.¹⁸ Lidově bychom mohli říci, že pod sebou řežeme větev. Lidský život pak začíná postrádat smysl, protože žítí jako by v důsledku ničilo samo sebe, předpoklady, ze kterých vychází. Lidé si toto ohrožení uvědomují, a tak se jejich zájem o blahobyt a ekonomický růst dostává do střetu se zájmem o kvalitu životního

17 KOHÁK, E. *Zelená svatozář*, s. 18-19.

18 KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 19.

prostředí, což vede k revizi cílů a prostředků, hodnot a přístupu ke světu. Neničíme totiž jen předpoklady k životu lidí v přítomnosti, ale také kvalitu života následujících generací i všech ostatních obyvatel planety.

Současná filozofie se k ekologické krizi staví dvěma způsoby. Podle prvního stanoviska není zapotřebí vytvářet nové filozofické koncepce, protože už v těch současných můžeme najít východiska pro zdůvodnění etiky zahrnující šetrný vztah k přírodě. Postačilo by, kdybychom tradiční zásadu ohleduplnosti ke svým bližním rozšířili i na „mimolidský“ svět. Druhé stanovisko zahrnuje názor, že je ekologická krize pro nás něco natolik nového, že nestačí vycházet z dosavadních filozofických koncepcí, ale je třeba vytvářet koncepce nové. Filozofie je tak postavena před nový úkol, jímž je tvoření a obhajoba nových základů ekologického myšlení, které povede k odpovědnějšímu zasahování do přírody jako nejen lidského životního prostředí.¹⁹

2.4 Teoretická východiska ochrany přírody

Z předchozích úvah nad realitou ekologické krize pro mnoho lidí plyne potřeba přírodu chránit. Než však člověk dojde ke konkrétnímu jednání, kterým chce bojovat proti ekologické krizi a napomáhat stavu přírody, měl by si jako první promyslet odpověď na to, *proč* je přírodu zapotřebí chránit. Je třeba se ptát po podstatě a hledat odpověď na otázku, v čem tkví její hodnota.

V důsledku filozofické reflexe ekologické krize vzniklo odvětví etiky, které se nazývá etika ekologická. Toto odvětví se snaží poskytnout základy pro ochranu přírody a mimo jiné se zabývá právě zdůvodněním její hodnoty. V čem spočívá hodnota přírody a pro koho je třeba ji chránit? Na tuto otázku je možné odpovědět několika způsoby.²⁰

¹⁹ KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 27-30.

²⁰ Pro přehlednost je zde použita klasifikace, jakou na svých přednáškách o ekologické etice uváděl M. Kratochvíl v rámci předmětu KFI/ETH2 na FF ZČU v Plzni v roce 2012.

Antropocentrismus je přesvědčení, že nositelem hodnoty je člověk a hodnotné je tedy to, co člověk za hodnotné považuje. Vztaženo na přírodu její hodnota přichází až s člověkem a ona sama o sobě hodnotu nemá. Antropocentrismus je příčinou panského postoje k přírodě, ale panský postoj není jediný, který lze z tohoto východiska zaujmout. Příroda je zde pro člověka, který z ní čerpá suroviny, zdroje energie a podobně. Ochrana přírody se sice vylučuje s panským postojem, ale s antropocentrismem se nutně vylučovat nemusí. Dalo by se dokonce říci, že z jiného úhlu pohledu právě naopak. Vždyť lidé se ve vlastním zájmu, v zájmu sebezáchovy a udržení kvality svého života, rozhodují k ochraně přírody, která se projevuje snahou o udržitelnost rozvoje. Lidé si chtějí udržet svůj komfort, ale je přirozené, že ne za cenu sebezničení. Měli bychom přírodu chránit, protože jejím poškozováním poškozujeme sami sebe a své vyhlídky do budoucnosti. Úskalím antropocentrického základu ekologické etiky však je, že přírodu hodnotíme jako zdroj a zásobárnu surovin a materiálů pro člověka. Z lidského hlediska tedy posuzujeme, co člověku stojí za to chránit a co nikoliv. Ochrana přírody se pak zaměřuje jen na to, z čeho má člověk užitek. Měli bychom si přiznat, že to je pohled možná praktický, ale svým způsobem také velmi omezený.

Alternativou antropocentrismu je přesvědčení, že zdrojem hodnoty není člověk, ale život sám. Toto přesvědčení se nazývá biocentrismus a jeho představitelé zastávají názor, že příroda nemá hodnotu odvozenou od člověka, ale má ji v sobě samé proto, že žije. Všechno, co žije, chce žít a má právo na život ve svých přirozených podmínkách. To, co brání životu nebo jej ničí, je špatné. Tyto názory formuloval Albert Schweitzer ve své etice úcty k životu.²¹ Biocentrismus, stejně jako antropocentrismus, není jen souhrn několika myšlenek a tezí. Je to životní styl, postoj k životu, který respektuje životy ostatních „mimolidských“ druhů jako život svůj vlastní a odmítá představu nadřazenosti lidí. Hodnota života je

21 SCHWEITZER, A. Etika úcty k životu. In *Závod s časem*, s. 22-34.

rovnocenná a každý tvor má právo prožít plnohodnotný život bez ohledu na to, zda je člověku k něčemu dobrý. Přírodu bychom měli chránit pro ni samotnou.

Druhou neantropocentrickou etikou je etika ekocentrická, či etika Země. Ekocentrismus, tak jako biocentrismus, neodvozuje hodnotu od člověka, přesto se tyto názory liší. Tato představa klade velký důraz na provázanost ekosystému a na udržení jeho rovnováhy. Pro ochranu přírody je zásadní ekocentrické uvědomění, že i smrt má na světě své místo, a proto bychom se neměli snažit zabránit smrti individuí, snažit se zabránit změně. Život je změna a vývoj. Ochrana přírody nemá být zmrazením aktuálního stavu. Musíme dbát na udržování přirozeného koloběhu energie v ekologické pyramidě a klást důraz na život Země ve své celistvosti.²² Správné je to, co podporuje stabilitu biotického společenství.

Teocentrismus je označení pro životní postoj, v němž je příroda vnímána jako posvátná. Je prostoupena božstvem a tato božstva ji činí hodnotnou. Ač se křesťanský vztah k přírodě tomuto pojetí trochu vymyká, je na místě zde upozornit na to, že křesťanská idea stvoření člověka k panství nad přírodou má kromě výkladu panství jako despotickeho postoje k přírodě i druhou možnost interpretace. Tou je panství ve smyslu „správcovství“. Bůh svěřil člověku přírodu do opatrování, člověk je služebníkem Boha i Země – božího stvoření. „(...) člověk byl stvořen se schopností vlády, která je založena na porozumění, nikoli s panstvím, jako ontologickou základnou nadřazenosti nad ostatní přírodou.“²³

Řada filozofů zabývajících se podstatou ekologické krize, rozebírá tuto krizi jako krizi hodnot a krizi odcizení. Odcizení se vlastním základům, odcizení se přírodě a odcizení se odpovědnosti.²⁴ Ekologická

22 LEOPOLD, A. Etika země. In *Závod s časem*, s. 36-49.

23 KOLÁŘSKÝ, R., SUŠA, O. *Filosofie a současná ekologická krize*, s. 116-126.

24 KOHÁK, E. *Závod s časem*, s. 12-19.

etika mimo jiné ukazuje, že ať už jsme za své chování k přírodě odpovědní budoucím generacím, všem živým bytostem, Zemi jako celku či Bohu, je jisté, že za své jednání odpovědní jsme. A protože máme schopnost sebereflexe, na kterou jsme hrdí, můžeme si této odpovědnosti být vědomi. Pod návratem k přírodě se neskryvá naivní myšlenka cesty do minulosti, ale bezprostřední vnímání přírody samotné a pokus o docílení harmonického vztahu mezi ní a člověkem. Svým životem v umělém prostředí měst mezi sebe a přírodu stavíme hráz a přírodu vnímáme z velké části zprostředkovaně. Z představení ekologické filozofie je zřejmé, že je potřeba přehodnotit lidské jednání a promyslet a zvážit cíle, které společnost slepě táhnou kupředu, s ohledem na „mimolidský“ svět i lidskou budoucnost. Velmi vysoce hodnotíme nekonečný ekonomický růst s nekonečným koloběhem spotřeby. Proč bychom měli své jednání a vyspělost civilizace hodnotit v první řadě podle ekonomických měřítek? Proč místo ekonomických cílů nesledovat cíle ekologické? Nebyla by taková společnost hodnocena jako odpovědnější, moudřejší, a skutečně vyspělá? Filozofové zabývající se neantropocentrickou ekologickou etikou se snaží člověku otevřít oči a probudit v něm touhu po životě citlivějším, vnímavějším, ohleduplnějším a tedy odpovědnějším ke svému životnímu prostředí i k celé Zemi.

3 ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVA

Pokud přijmeme ekologickou krizi, ohrožení Země a života na ní, jako skutečnost, nabízí se nám několik možností, jak s tímto problémem naložit. Můžeme nadále žít způsobem, jakým žijeme nyní, a vynaložit větší úsilí na vývoj techniky, díky které nebude mít naše kultura pro Zemi tak ničivý dopad. Jinými slovy, můžeme se snažit vytlouci klínem klín, snažit se co nejvíce nasměrovat vědu na výzkum ekologicky šetrných technologií. Dále bychom se mohli věnovat obnově a záchraně toho, co už je poškozeno. Tomuto přístupu, se říká „shallow ecology“, mělká ekologie, která někdy bývá dáována do protikladu k „deep ecology“,

hluboké ekologii. Hluboká ekologie na rozdíl od ní klade důraz na změnu myšlení. Zamyslíme-li se nad nástroji a předmětem mělké ekologie, tedy nad novými technologiemi a ochranou přírody, dojdeme k závěru, že v obojím jde o práci s následky lidských činů. Ale to, co hledáme je příčina. Příčina v člověku samém, v jeho hodnotách, odcizení se přírodě a postoji ke světu – to plyne z filozofické reflexe ekologické krize. A pokud se filozofie nesnaží pouze o reflexi pro reflexi, ale také o nápravu, o ono vytvoření základů, na nichž by se dal stavět harmoničtější vztah mezi člověkem a přírodou, nemůže se vyhnout snaze o působení na jednotlivce i na společnost. Toto působení je realizováno prostřednictvím výchovy a stává se tak činností pedagogickou. Přesto není ekologie mělká a ekologie hluboká v rozporu. Obojí přístup je potřeba a vzájemně by se měly doplňovat.

3.1 Ekologie a environmentalistika

Mezi veřejností někdy panuje nejistota v tom, co to environmentalistika je. Pokud se hovoří o životním prostředí, slyšíme v běžné mluvě spíše termíny „ekologie“ a „ekologický“, než „environmentalistika“ a „environmentální“. Je možné, že je to způsobeno krkolomnou výslovností tohoto pojmu a nebo tím, že stále ještě není mezi širší veřejností dostatečně rozšířen. Pojmy „ekologický“ a „environmentální“ se často používají jako synonymní výrazy, například ve slovních spojeních ekologická / environmentální výchova, ekologické / environmentální hnutí a podobně. Je zde tedy na místě tyto pojmy definovat.

Pojem ekologie byl zaveden Ernstem Haecklem roku 1866 a stejného roku došlo také k založení ekologie jako vědního oboru. Josef Zelenka definuje ekologii jako nauku „o vztazích mezi organismy navzájem a mezi organismy a jejich životním prostředím“²⁵ a tato definice bývá užívaná nejběžněji. Pojem ekologie se však v posledních

²⁵ ZELENKA, J. *Ekologie a environmentalistika*, s. 15.

desetiletích natolik rozšířil, že byl jeho obsah posunut za hranice přírodní vědy zabývající se vztahy v ekosystémech. Přídavné jméno „ekologické“ si lidé někdy automaticky vykládají jako „šetrné k životnímu prostředí“ nebo „týkající se ochrany přírody“ a na tomto poli pak oba pojmy splývají. „Ekologický“, v tomto širším smyslu „týkající se životního prostředí“, pak znamená totéž jako z anglického „environmental“ pocházející výraz „environmentální“.

„Environmentalistika,“ uvádí opět Zelenka, *„je interdisciplinární věda o životním prostředí člověka a pozitivním i negativním vlivu člověka na něj a o vlivech člověka na biosféru obecně.“*²⁶ K upřesnění vztahu mezi ekologií a environmentalistikou můžeme uvést širší definici Aleše Máchala, podle níž je environmentalistika *„nauka o životním prostředí; využívá poznatků vědního oboru ekologie, zkoumá mechanismy působení člověka na ekosystémy, zabývá se prevencí znečišťování životního prostředí, nápravou vzniklých škod a prevencí nežádoucích zásahů; environmentalistika zahrnuje např. také ochranu přírody, monitoring složek životního prostředí, využívání složek přírodních zdrojů, nakládání s energiemi, péči o zdraví lidské populace apod.“*²⁷

Pojmová nejednotnost v oboru se dotýká také environmentální výchovy. V první polovině 90. let se objevil pojem „ekologická výchova“, který nahrazoval původní výraz „výchova k péči o životní prostředí“. Od roku 2000, kdy byl vládou přijat *Státní program environmentálního vzdělávání, výchovy a osvěty (EVVO)*, je namísto „ekologické výchovy“ nově zaváděn pojem „environmentální výchova“, zatím však není příliš zažitý. Z předchozích odstavců sice plyne, že je mezi předmětem environmentalistiky a ekologie rozdíl, v názvu „environmentální“ či „ekologická“ výchova tento rozdíl není klíčový, neboť se i u ostatních autorů nachází obě varianty jako synonymní výrazy. Aleš Máchal dokonce uvádí: *„Pro účely ekopedagogické praxe na školách a střediscích*

²⁶ ZELENKA, J. *Ekologie a environmentalistika*, s. 15.

²⁷ MÁCHAL, A. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou*, s. 12.

ekologické výchovy je proto možné (i vhodné) považovat pojmy „ekologická výchova“ a „environmentální výchova“ za stejnocenné.“²⁸

3.2 Vývoj ekologických snah a výchovy²⁹

Vztah člověka a přírody procházel mnohými změnami a to se odráží i ve snahách tento vztah ovlivňovat a určitým způsobem směřovat. Výchovné úsilí v tomto oboru zdaleka není tématem pouze posledního desetiletí. Tato podkapitola se stručně zabývá tím, jak se environmentální výchova vyvíjela v Čechách během posledních dvou staletí.

Vztah k přírodě na počátku 19. století byl velmi ovlivněn romantismem, kdy byly mezi měšťany oblíbené dlouhé výlety, pobyty na venkově a společenské vycházky za město. V tomto období začaly vznikat nejrůznější spolky, jako například spolky na ochranu kulturních památek, spolky pro zkrášlování a ochranu domoviny, či spolky na ochranu přírodních památek, jejichž snahy později vyústily až ve zřizování chráněných oblastí nebo národních parků.

Hana Horká ve své knize *Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století* vymezuje ve vývoji vztahu mezi člověkem a životním prostředím 5 klíčových etap. První z nich označuje jako *výchovu vztahu k přírodě*. Přírodovědné předměty se v 2. polovině 19. století již běžně vyučovaly na školách a přestože byl vztah k přírodě formován utilitárně, patřila láska k přírodě k hlavním výchovným hodnotám. Před teoretickými znalostmi se upřednostňovalo vlastní pozorování a zkušenosti žáků a cílem bylo především utváření pozitivního vztahu k přírodě a respektování všech forem života.

Druhou etapou je *výchova k ochraně přírody*. Tento směr označovaný jako historický počátek ekologické výchovy vznikl po 2. světové válce a je charakteristický snahou pochopit rovnováhu v přírodě. K této snaze daly podnět šířící se úvahy nad odcizením člověka přírodě,

²⁸ MÁCHAL, A. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou*, s. 14.

²⁹ HORKÁ, H. *Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století*, s. 13 – 24.

zprávy o ekologických poruchách v průmyslově vyspělých zemích a v neposlední řadě zde hrál roli také rozvoj nové vědy ekologie. *Výchova k ochraně přírody* byla zpočátku zaměřena na ochranu ohrožených druhů či částí krajiny a od 60. let se začala orientovat na komplexní výchovu k ochraně živých organismů a jejich prostředí. Mezi její metody patřilo pozorování přírody, sběr přírodnin, určování a poznávání rostlin a živočichů. Heslem tohoto směru se stalo „Poznej a chraň“.

Třetím směrem byla také v 60. letech se rozvíjející *výchova k čistému prostředí*, která klade důraz na nepříznivé dopady průmyslové činnosti na přírodu a znečišťování životního prostředí vůbec. Jejím cílem byl rozvoj uvědomělosti veřejnosti ve vztahu ke kvalitě vody, ovzduší, prostředí a potravin.

Čtvrtou etapu Hana Horká označuje jako *výchovu k péči o životní prostředí, ekologickou / environmentální výchovu*. Komplexní devastace přírody začala vyžadovat komplexní přístup, který vznikl v rámci této etapy v 70. letech jako důsledek uvědomění, že člověk svou nerozvážnou činností vážně ohrožuje sám sebe. Tento směr se vyznačuje systémovým přístupem, v němž je kladen důraz i na kulturní a sociální prostředí člověka jako součást životního prostředí. Téma péče o životní prostředí se stalo předmětem mezinárodních jednání, konferencí a dohod, v hojné míře začaly být vydávány zprávy o stavu životního prostředí, přijímány dokumenty snažící se o nápravu a výchova se stala základní strategií pro dosažení pozitivních změn prostředí. Environmentální výchova má vést nejen k poznání a pochopení vztahů v životním prostředí ale také k vytvoření znalostí, postojů a hodnot, které budou v souladu s trvale udržitelným rozvojem.

Posledním směrem je *výchova pro trvale udržitelný rozvoj*, která je rozvíjena v současnosti. Jejím heslem se stává „Mysli globálně, jednej lokálně“. Pod tímto přístupem se skrývá důraz na propojenost ekologické výchovy s pochopením sociálních, ekonomických, kulturních zákonitostí

a s výchovou k respektování lidské důstojnosti a života, kulturní odlišnosti, práva na svobodu a mír.

3.3 Význam environmentální výchovy

Na environmentální výchovu se dá pohlížet ze dvou úhlů pohledu stejně tak, jako je na otázku „Proč je nyní důležité učit děti pozitivnímu vztahu k přírodě?“ možné odpovědět dvěma způsoby. Při hledání významu environmentální výchovy vycházíme z pokrouceného vztahu k přírodě či životnímu prostředí, konkrétně pak z toho, jaký má tento pokroucený vztah vliv na přírodu a jaký na člověka. Tyto dvě roviny lze nazvat „*environmentální výchova pro životní prostředí*“ a „*environmentální výchova pro dítě samotné*“.

První význam environmentální výchovy jako „*výchovy pro životní prostředí*“, vychází z alarmujícího stavu životního prostředí a volá po nápravě, kterou mimo jiné hledá ve výchově. „*Environmentální výchova pro životní prostředí*“ staví především na výsledcích ekologických výzkumů. Výchova je zde nástrojem pro možnou lepší budoucnost, ale není jediným z těchto nástrojů. Další jsou nacházeny v politických přístupech, ekonomii, nových technologiích a podobně.

Význam „*environmentální výchovy pro děti samotné*“ je často v teoriích environmentální výchovy opomíjený. Vychází z toho, jak změněné prostředí ovlivňuje vývoj jedince a jaký vliv má na moderní dítě. Tento aspekt environmentální výchovy je postaven na výzkumech ekopsychologických. Ekopsychologie se mimo jiné zabývá vlivem přírodního a přetvořeného (antropogenního) prostředí na člověka, zkoumáním potřeby kontaktu s přírodou a vývojem vztahu dětí k přírodě.³⁰

V současnosti můžeme říci, že zprostředkovaný kontakt dětí s přírodou převažuje nad přímým kontaktem. Většinu toho, co děti o přírodě vědí, získávají prostřednictvím médií. Ať už prostřednictvím

³⁰ KRAJHANZL, J. Ekopsychologie a environmentální chování. In *Vědění a participace. Teoretická východiska environmentálního vzdělávání*, s. 132.

televize a internetu, nebo knih, encyklopedií a fotografií, nebo prostřednictvím učebnic a teoretické školní výuky, málo z jejich vědomostí o přírodě je skutečně zažitých. Pojem „odcizování dětí přírodě“ vyjadřuje „*rostoucí izolovanost dětí od přírody a z ní plynoucí zejména negativní důsledky pro současnou a budoucí generaci*“.³¹

Výchovu k pozitivnímu vztahu k životnímu prostředí tedy potřebuje nejen příroda, ale i my, a především naše děti. To proto, že nedostatek jejich kontaktu s přírodou má negativní vliv na utváření osobnosti, a to má také za důsledek zmíněný nepříznivý vztah lidí k přírodě. Kromě něj to však má řadu důsledků pro rozvoj dětí samotných, mezi něž patří důsledky zdravotní (poruchy imunitního systému, zvýšené riziko alergií, nadváha), snížení citlivosti smyslového vnímání (způsobené například hrou s umělými hračkami bez zvláštní vůně a povrchu, předkládáním upravených nepřímých informací, zamezení hře formou pokus-omyl apod.), omezení fyzické kondice a obratnosti (nedochází k rozvoji všestranného pohybu v přírodním terénu) a posun od „reality k virtualitě“ (vytvářený svět odtržený od reality, například prostřednictvím počítačových her, postrádá mimo jiné zkušenost reálné příčiny a následku a projevuje se sníženou schopností empatie).³² Z tohoto výčtu je zřejmé, že pro zdravý a všestranný vývoj jedince je pobyt v přírodě nenahraditelný a tedy že v „*environmentální výchově pro děti samotné*“ má bezprostřední kontakt s přírodou nezastupitelné místo.

3.4 Vymezení a cíle environmentální výchovy

Přestože původní název „ekologická výchova“ by bylo možné interpretovat jako vzdělávání v oboru ekologie, nelze environmentální výchovu redukovat jen na obory přírodovědné. To, o co se environmentální výchova snaží, je probudit v dětech zájem o životní prostředí a lásku k přírodě a v tomto směru jsou znalosti z ekologie

³¹ VOŠAHLÍKOVÁ, T. Environmentální výchova ve městě – metody práce s dětmi ve volnočasovém kroužku. In *Rukověť environmentálního vzdělávání*, s. 188.

³² Tamtéž, s. 188.

nedostatečné.

Environmentální výchova je interdisciplinární obor, který ze své podstaty čerpá nejen z věd přírodních, jakými jsou ekologie, biologie, geologie, chemie a klimatologie, ale také z věd humanitních, jako je etika, filozofie, sociologie, ekonomie a právo. Protože se jedná o výchovu, musí environmentální výchova vycházet z oborů pedagogicko-psychologických, především z didaktiky.³³

Hana Horká a Aleš Máchal uvádějí 3 složky či činitele environmentální výchovy. Podle Horké se environmentální výchova skládá z roviny poznávací, postojevé a činnostní (přetvářecí).³⁴ Máchal složky environmentální výchovy člení na vědomostní, dovednostní (a prožitkové) a postojevé.³⁵ Oba autoři se nezávisle na jednotlivých názvech složek v jejich podstatných rysech shodují a shodují se tak i s dalším vymezením environmentální výchovy, podle kterého tato výchova usiluje o formování znalostí, postojů a kompetencí k environmentálnímu jednání.³⁶

Budeme-li vycházet z těchto teorií, můžeme definovat tři hlavní úkoly environmentální výchovy. Jejím prvním úkolem je poskytování teoretických znalostí a vědomostí, podpoření tzv. ekologické gramotnosti. Druhým úkolem je formování žádoucích postojů k životnímu prostředí. Třetím úkolem je docílení praktického jednání šetrného k životnímu prostředí a poskytování dovedností k tomu sloužících. Všechny tyto tři body jsou vzájemně provázané a jeden bez druhého nemůže efektivně posloužit kýženému cíli a podstatě environmentální výchovy, kterou je podle Horké „*utváření odpovědného vztahu k životnímu prostředí, ekologicky šetrného životního stylu a jednání*“³⁷.

33 VOŠAHLÍKOVÁ, T. Environmentální výchova ve městě – metody práce s dětmi ve volnočasovém kroužku. In *Rukověť environmentálního vzdělávání*, s. 174.

34 HORKÁ, H. *Teorie a metodika ekologické výchovy*, s. 10

35 MÁCHAL, A. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou*, s. 24.

36 ČINČERA, J. *Environmentální výchova od cílů k prostředkům*, s. 12-13.

37 HORKÁ, H. *Teorie a metodika ekologické výchovy*, s. 9.

Důležitost znalostí ekologických základů v environmentální výchově je nezpochybnitelná. Bez vědomostí o provázanosti vztahů v životním prostředí, o našem vlivu na ně a bez uvědomění, že i my jsme součástí těchto vztahů, je jakékoliv další úsilí v tomto směru nesmyslné. Environmentální výchova se však snaží také o vytváření nového životního stylu. Vzhledem k tomu, že současné hodnotové rámce neslouží k podpoře přírodě přátelského vztahu, je třeba tyto hodnoty revidovat a klást důraz na hodnoty nové. Mezi ně jistě patří kvalitní a estetické životní prostředí, život budoucích generací, úcta k „mimolidským“ bytostem, tolerance, skromnost, ohleduplnost a šetrnost, odpovědnost, empatie a citlivost k životnímu prostředí a ostatním lidem.

3.5 Směry a proudy v environmentální výchově

Vzhledem k volnosti, jakou definice environmentální výchovy poskytují, vznikla během její realizace řada přístupů, směrů a škol. Tyto přístupy se odlišují zejména vlastní interpretací poslání environmentální výchovy, upřednostněním některého z jejích úkolů a metodikou k efektivnímu dosažení cílů. Tato podkapitola krátce charakterizuje jednotlivé směry tak, jak je ve své knize *Environmentální výchova: od cílů k prostředkům* popisuje Jan Činčera. Jsou jimi *ekologická výchova, globální výchova, výchova o Zemi, hlubinně ekologická výchova, výchova k udržitelnosti a výchova k ekogramotnosti*.³⁸

Ač je termín „ekologická výchova“ často používán jako rovnocenný s termínem „environmentální výchova“, někteří autoři mezi nimi rozlišují. Jan Činčera popisuje *ekologickou výchovu* jako označení tradičního a většinového směru environmentální výchovy, který klade důraz na poznávání přírody a znalost základních ekosystémových principů a zákonitostí. „*Ekologická výchova je především přírodovědnou naukou, ve které převažuje důraz na znalosti vedený přesvědčením, že lidé se*

38 ČINČERA, J. *Environmentální výchova od cílů k prostředkům*, s. 16-52.

*budou chovat k přírodě lépe, pokud ji budou více znát.*³⁹ Mezi metodické postupy ekologické výchovy patří naučné výlety do přírody, monitoring přírody, sbírky přírodnin, ekologické simulace, výchova prací (například starání se o školní pozemky), malé didaktické hry pro zopakování probraného učiva, besedy a filmy.

Samotná *globální výchova* je rozdělena do několika proudů, které se však v hlavní myšlence shodují. Nezaměřují se pouze na problematiku životního prostředí, ale reflektují i problematiku zdraví, médií, technologií, míru a spravedlnosti, ekonomiky apod. Globální výchova vychází z důrazu na systémové pochopení světa. Kromě rozšíření znalostí o globálních problémech (včetně ekologické krize) a jejich pochopení se tedy snaží také o rozvoj dalších kompetencí, mezi které patří schopnost spolupráce v týmu, kreativita, imaginace a komunikace. Jejimi nástroji jsou především simulační hry, diskusní techniky a techniky na rozvoj osobnostních předpokladů, které by děti měly připravit na řešení aktuálních problémů.

Výchova o Zemi je spjata s osobností Steva van Matreho. Steve van Matre založil Ústav pro výchovu o Zemi, který vymezuje *Výchovu o Zemi* jako specifický směr, který by měl environmentální výchovu nahradit, protože se ukazuje, že je neefektivní. *Výchova o Zemi* je postavena na třech základních bodech či principech. Na porozumění toku energie, koloběhu látek a vzájemné provázanosti života. Na pocitu radosti z kontaktu s prvky života, pocitu příbuzenství se všemi formami života, úctě a lásce k Zemi. A za třetí na umění harmoničtějšího životního stylu a na přímém zapojení do environmentálního plánování a jednání. Mezi metody tohoto přístupu patří důraz na akci, například prostřednictvím aktivit formou „sdílej a dělej“ místo „ukaž a řekni“. Programy se také snaží spojovat s vytvářením „magického výukového dobrodružství“, jinými slovy s atraktivním rámcem, který v dětech probouzí zájem a vtahuje je do děje. Ústav pro výchovu o Zemi se věnuje vytváření velice propracovaných

39 ČINČERA, J. *Environmentální výchova od cílů k prostředkům*, s. 17.

programů, v nichž je kladen důraz na detail, přesné pomůcky, role a způsob komunikace lektorů.

Směr *hlubinně ekologické výchovy* se skládá z různých přístupů ovlivněných hlubinnou ekologií, která se snaží posílit soucítění lidí se všemi spřízněnými bytostmi. Jejím primárním cílem je ovlivňování lidských postojů, podporování znalostí pak hraje až sekundární roli. Hlavním metodickým nástrojem snažícím se tento cíl naplňovat jsou dílny, které jsou souborem aktivit jako je meditace, rituál, dechová cvičení, tanec, tradiční dovednosti a inspirační čtení. *Hlubinně ekologická výchova* přikládá zásadní význam navození hlubokého mystického prožitku, v němž vidí účinný nástroj pro ovlivnění hodnot a změnu životního stylu. Ve srovnání s ostatními proudy environmentální výchovy pracuje *hlubinně ekologická výchova* nejvíce s emocionalitou.

Výchova k udržitelnosti spíše než na ovlivňování postojů a předávání znalostí klade důraz na rozvoj kompetencí, mezi něž patří především kompetence akční, jako jsou schopnost utváření vlastního názoru, přání aktivně se účastnit zlepšování životního prostředí a angažovanost v sociální oblasti. Motivace studentů k žádoucímu jednání je v tomto směru vedena skrze úspěšné příklady angažovanosti, děti se tedy zúčastňují rozhovorů s hosty, čtou příběhy či sledují filmy o v praxi osvědčených modelech. *Výchova k udržitelnosti* pracuje s formou projektů. Studenti analyzují konkrétní problém, shromáždí o něm informace, zúčastní se diskuse, navrhnu řešení, které pak realizují, a na závěr připraví prezentovaný výstup.

Výchova k ekogramotnosti se snaží zvyšovat porozumění základním principům ekologie a podporovat schopnost promítnout je do každodenního života. Tento cíl nabývá konkrétní podobu prostřednictvím dvou klíčových témat *výchovy k ekogramotnosti*, jimiž jsou ekologizace provozu školy a formování vztahu k místu. V projektu, který se zabývá stravováním v jídelnách a využíváním školních pozemků,

děti pomáhají s prací na školních pozemcích, podílejí se na pěstování potravin i na přípravě jídla. V přístupu výchovy k ekogramotnosti hraje důležitou roli prostředí školy a její okolí a spolupráce školy s místní komunitou. Děti se neučí hrami, ale praxí a zkušeností, svou vlastní prací a sledováním jejích výsledků.

3.6 Prostředky environmentální výchovy

Prostředků, které jsou využívány v environmentální výchově, je celá řada a je možné, a často dokonce vhodné, je kombinovat a doplňovat. Při jejich užívání je však třeba mít vždy na paměti, že se jedná o prostředky k dosažení cíle, ne o cíle samotné. Pedagog, který může při přípravě programů upadnout do stereotypu, by neměl zapomínat, jaký je skutečný smysl aktivity, proč ji zařazuje a jakého cíle se jí snaží dosáhnout.

Při představení směrů environmentální výchovy v předchozí podkapitole byly s jednotlivými metodami zmíněny i užívané prostředky. Jejich podrobnější analýze se budeme věnovat nyní.⁴⁰

Jedním z nejčastějších prostředků environmentální výchovy je *přednáška*. V environmentální výchově realizované na školách vysoce převažuje nad ostatními metodami. Přednáška se obvykle volí v interiéru, kde není pozornost dětí vyrušována vnějšími podněty. Zároveň je na místě užívat ji u starších dětí a dospělých, kteří již na rozdíl od předškolních nebo mladších školních dětí nemají s udržováním pozornosti takový problém. Její velkou výhodou oproti ostatním prostředkům je možnost předání velkého objemu informací za relativně krátký čas. Kolik z nich však děti přijmou je různé, záleží ve velké míře na jejich zájmu a motivaci. Jedná se o prostředek, v němž děti hrají pouze pasivní roli, přednáška je obvykle sama o sobě nenutí se k látce nějakým způsobem postavit, sice děti informuje, na kolik je však formuje

⁴⁰ Rozdělení prostředku environmentální výchovy je částečně inspirováno klasifikací J. Činčery v knize *Environmentální výchova – od cílů k prostředkům*.

je otázka. Její informativní charakter je ale pro environmentální výchovu důležitý. Jak vyplývá z jejich cílů, poskytování teoretických znalostí hraje v environmentální výchově zásadní úlohu.

Podobně pasivní roli děti zastávají při užití prostředků, jakými jsou *film a příběh*. I ty mohou být nástroji environmentální výchovy. Pro děti jsou přirozené, atraktivní, snadno udrží jejich pozornost. Ať už výkladem o provázanosti organismů, zajímavým filmem o životě zvířat nebo poutavým příběhem o sadaři v jablečném sadu, tím vším se chce dětem něco sdělit. Je tedy přínosné děti v nějaké části těchto programů zaktivizovat, například formou diskuse, v níž vyjádří své myšlenky či názory a předkládané sdělení nějak uchopí.

Mezi další prostředky environmentální výchovy patří právě zmíněná *diskuse*. Tento prostředek má většinou v programech doplňující ale nenahraditelnou úlohu. Lidé skutečně zaujmají stanovisko k nějakému tématu právě ve chvíli, kdy jsou donuceni jej formulovat do slov a nahlas nebo písemně jej vyjádřit. Zároveň se tato stanoviska nejlépe utváří či přetváří v komunikaci s někým dalším, při vyslechnutí a zvážení jiných argumentů, v rozhovoru.

Hra má ve výchově zásadní funkci, a proto s ní pracuje i výchova environmentální. Je to jednoduše proto, že si děti hrají rády a hry je baví. Zároveň jsou nenahraditelným prostředkem osobnostního rozvoje, podporují u dítěte komunikativní schopnosti, schopnost spolupracovat ve skupině, smysl pro pravidla a mnohé další. Hru je možné udělat téměř ze všeho a děti jsou pak k aktivitě výrazně více motivovány. Vhodnými hrami navíc například doplněnými příběhem je možné mnohé učit a naučit, přestože jsou tím na pedagoga kladeny větší nároky, co se přípravy, pomůcek a organizace týče. Jejího motivačního charakteru může být využito na začátku přednášky. Může se jednat o hru simulační, skrze níž lze dětem přiblížit probíranou látku. Může být zvolena také jednoduchá hra, například na bázi pexesa, sloužící k zopakování učiva. Pokud se

však chce zvýšit výchovný efekt, nemělo by být zapomínáno na reflexi. Jinak se může stávat, že půjde jen o hraní pro hraní a konkrétní environmentální cíle zůstanou nenaplněny.

Jiným prostředkem environmentální výchovy je *práce*. I ta má ve výchovném procesu nezastupitelné místo, zvláště pak pro městské děti, které si často vůbec neuvědomují, co všechno za čím stojí. Práce v environmentální výchově přináší mnoho výhod – tou základní je přímý kontakt s přírodou. Zároveň je dobré, pokud člověk přijde do styku s prací „pro dobrou věc“, za níž nemá žádné finanční ohodnocení, ale pouze pocit, že je jeho činnost prospěšná a že svým konkrétním jednáním mnohé dokáže. Nejlépe, když pak může přímo vidět výsledky vlastního úsilí. Je potřeba vybírat dětem práci, pro níž mají fyzické a dovednostní předpoklady, ale i malým dětem je možné připravit takovou, kterou zvládnou a z jejíhož výsledku budou mít radost. Práce stejně jako tvořivé činnosti propojují teorii s praxí, a to je velká výhoda těchto metod. Tvořivé činnosti rozvíjí estetické vnímání a podporují nejen manuální zručnost ale navíc také dětskou fantazii a kreativitu, která je důležitá při nalézání nových řešení.

Zvláštními prostředky environmentální výchovy jsou *meditace, rituály a tradice*. Tyto prostředky jsou užívány spíše ojediněle, zejména proto, že jejich realizace není snadná, mají-li správně splnit svůj účel. Ač patří k prostředkům, které nejvíce ovlivňují lidské postoje a hodnoty, jejich špatné nebo nezkušené užívání může mít i negativní důsledky. Člověk jejich prostřednictvím hledá sám sebe a svůj vztah k ostatnímu světu. Uvědomuje si právě tuto provázanost a propojenost, ne však racionálně. Cyklické opakování rituálů a tradic připomíná člověku jeho kořeny a dává mu pocítit, že je místo, kam patří – a to je pocit, který současnému člověku často chybí. Zároveň tyto prostředky otevírají cestu k prožitkům, které každodenní život moderního člověka neumožňuje.

Zdá se, že environmentální výchova bez přímého kontaktu s přírodou nemůže být zcela úspěšná, proto v ní hraje *pobyt v přírodě* klíčovou roli. Hodnotu, rozmanitost a krásu přírody lze stěží učit bez toho, aniž by děti v přírodě skutečně pobývaly a měly možnost ji poznávat všemi smysly. V environmentální výchově na školách mají své místo výlety, exkurze do přírody, její pozorování, či dokonce školy v přírodě. Tyto prostředky mají učit děti přírodu nejen poznávat, ale především jim ukazovat její krásu a jedinečnost, probouzet v nich úctu a lásku k životu a napomáhat utváření vztahu mezi dítětem a přírodou.

4 ENVIRONMENTÁLNÍ VÝCHOVA VE SKAUTINGU

K environmentální výchově v praxi dochází na mnoha úrovních, v řadě organizací a institucí. Je orientována na děti i na dospělé. Dochází k ní v mateřských, na základních, středních i vysokých školách. Existuje Český svaz ochránců přírody a různá střediska ekologické či environmentální výchovy. Tato část práce se zabývá tím, jak se s environmentální výchovou pracuje ve skautském hnutí.

Příroda ke skautingu patří a také se obvykle při představě skautingu první vynoří lidem v mysli. Skautské tábory uprostřed přírody, výlety do přírody, práce v přírodě, dobrovolnické činnosti prospěšné přírodě, hry a sportovní aktivity v přírodě... To jsou však konkrétní příklady z náplně skautingu a prostředky k dosažení výchovných cílů. Je důležité si uvědomit, co je všechno za nimi, na jakých myšlenkových základech environmentální výchova ve skautingu stojí, proč má příroda ve skautingu tak zásadní místo a k čemu se snaží skautská výchova směřovat.

4.1 Organizace

Skauting je největší mezinárodní organizace pro děti a mládež. Jedná se o celosvětové hnutí sdružující mladé lidi různé národnosti, věku,

pohlaví a náboženství. V současné době má přes 40 miliónů členů a existuje ve většině států světa.

Junák – svaz skautů a skautek ČR je dobrovolné, nezávislé a nepolitické občanské sdružení, které je členem světových organizací skautek WAGGGS (World Association of Girl Guides and Girl Scouts) a skautů WOSM (World Organization of the Scout Movement) a hlásí se k jejich poslání, principům a metodám. V České republice má Junák 48 tisíc členů.⁴¹

Tak jako každá organizace má i Junák svou organizační strukturu, která se skládá z vyšších a základních organizačních jednotek. Výchovnou jednotkou Junáka je však oddíl, v jehož čele stojí vůdce či vůdkyně oddílu. Skautský oddíl se pak skládá z družin, menších skupin dětí podobného věku. Na družinové úrovni probíhá skautská výchova nejintenzivněji.

4.2 Historie skautingu⁴²

Světový a následně český vznik skautingu se pojí se třemi jmény svých zakládajících představitelů. Jsou jimi Ernest Thompson Seton, Robert Baden-Powell a Antonín Benjamin Svojsík.

Ernest Thompson Seton se narodil 14. srpna 1860 v Anglii. Je zakladatelem woodcraftu a prvním náčelníkem skautů v USA. První zálesáckou organizaci mládeže – *Woodcraft Indians (Indiáni lesní moudrosti)* založil v roce 1902. Pro tuto organizaci sepsal příručku *Kniha lesní moudrosti*.

Robert Baden-Powell je zakladatelem skautingu a světovým náčelníkem skautů. Narodil se 22. února 1857 v Londýně. Roku 1907 uskutečnil první skautský tábor na ostrově Brownsea. O rok později, v roce 1908, založil první skautskou organizaci *The Boys Scouts* a svou

41 Čerpáno z internetových stránek Junáka. Dostupné na <http://www.skaut.cz/skauting/o-skautingu/fakta-cisla>, [cit. 1. 4. 2013].

42 BŘICHÁČEK, V. *Skautskou stezkou*, s. 373-375.

koncepti skautingu shrnul v příručce *Scouting for Boys*. Záhy poté se skauting začal šířit z Anglie do celého světa.

Zakladatelem českého skautingu je Antonín Benjamin Svojsík. Narodil se 5. září 1876 v Praze. V roce 1911 odjel do Anglie, aby se přímo seznámil s fungováním skautingu. Přeložil *Scouting for Boys* a roku 1912 napsal první českou příručku *Základy Junáctví*.

V průběhu 20. století byl u nás skauting třikrát zakázán a to v průběhu 2. světové války roku 1940 nacisty a roku 1950 komunisty. V následujícím období byl jen krátce povolen mezi léty 1968 a 1970. Znovu obnoven byl až po listopadu 1989.

4.3 Poslání a principy

Skauting se snaží o všestranný rozvoj osobnosti s přesvědčením, že skrze jednotlivce může být lepší svět. Mezi nejzákladnější skautské hodnoty patří přátelství, odpovědnost za své jednání, vlastní aktivita, ochota pomoci, skromnost, ohleduplnost k lidem i přírodě a kladný vztah k ní. Poslání Junáka je přesně definováno v základním vnitřním předpisu Junáka, *Stanovách Junáka*, následovně:

„Posláním Junáka je podporovat rozvoj osobnosti mladých lidí, jejich duchovních, mravních, intelektuálních, sociálních a tělesných schopností tak, aby byli po celý život připraveni plnit povinnosti k sobě samým, bližním, vlasti, přírodě a celému lidskému společenství v souladu s principy a metodami, stanovenými zakladatelem skautského hnutí, lordem R. Baden-Powellem a zakladatelem českého skautingu, prof. A. B. Svojsíkem.“⁴³

V tomto poslání jsou zmíněny základní principy, na nichž je skauting založen. Chceme-li je rozvést, můžeme je formulovat do tří bodů. Prvním principem je *povinnost k sobě*, chápána jako odpovědnost za rozvoj sebe sama. Jedná se o výchozí přesvědčení, že každá lidská bytost je jedinečná a hodná úcty. Tento princip poukazuje na důležitost

⁴³ *Stanovy Junáka*, hlava druhá, Poslání a principy Junáka.

sebeúcty, seberozvoje, soustavné práce na sobě samém. Druhým principem je *povinnost vůči druhým*. Je pojata jako závazek účastnit se na rozvoji společnosti, jako úcta a láska prokazovaná bližním a přírodě. Třetím principem je *povinnost k Bohu*, která je chápána jako povinnost hledat v životě vyšší hodnoty než hodnoty materiální. Je chyba tento bod vykládat jako povinnost víry v Boha. Skauting, jak již bylo řečeno výše, je nezávislý na konkrétním náboženství a mezi skauty jsou lidé různého vyznání, včetně těch, kteří se k žádnému náboženství nehlásí. Tento princip pouze klade důraz na víru v hodnoty, které nás přesahují, jinými slovy, nejsou závislé na člověku. Mezi tyto hodnoty patří především dobro, pravda a láska, které jsou také uvedené ve skautském slibu. Dalšími mohou být například spravedlnost či svoboda, které ale můžeme chápat jako hodnoty od předchozích odvozené.

Principy skautingu jsou formulovány ve skautském slibu a zákonu (viz příloha č. 1). Jedná se o prvky skautské metody, která bude popsána v následující kapitole.

4.4 Výchovní program

Skautský výchovní program je souborem prostředků sloužících k naplnění poslání skautingu. Tento výchovní program začal v novém tisíciletí procházet změnami, neboť se svět, zájmy dnešních dětí a mladých lidí a s nimi i výchovní prostředky od vzniku skautingu před sto lety v mnohém změnily. Nic to však nemění na původní myšlence zakladatelů skautingu, na jejichž silnou tradici se stále v souladu s posláním Junáka navazuje.

Poslání Junáka konkrétně rozpracovávají výchovní cíle, které byly zpracovány jako součást dokumentu *Charta českého skautingu na počátku 21. století*. Tyto výchovní cíle stanovují, že lidé, kteří projdou skautskou výchovou, by měli být: „*Lidé charakterní a zodpovědní, kteří věří, že život je příležitost ke službě. Lidé otevření budoucnosti a schopní*

*na sobě stále pracovat. Lidé činorodí a rozhodní, nenechající se vláčet okolnostmi, ale aktivně utvářející svůj život. Lidé praktičtí a tvořiví, kteří umějí najít řešení a dotáhnout je do konce. Lidé samostatní, schopní postarat se o své potřeby a zároveň otevření spolupráci s druhými. Lidé plně zapojení do života v různých společenstvích, snažící se o dlouhodobé rozvíjení vztahů, vytváření pevných vazeb a sítí vzájemné podpory. Lidé, kterým nechybí sebedůvěra a radost.*⁴⁴

K naplňování poslání a výchovných cílů Junáka slouží skautská výchovná metoda, která je souborem několika vzájemně provázaných prvků. Právě forma, kterou se skauting snaží dosáhnout svých cílů, je jedinečná. Její jednotlivé prvky jsou:⁴⁵

Skautský slib a zákon jako vyjádření životního stylu a hodnotového systému. Slib a zákon jsou vyjádřením hodnot, které se skautská výchova snaží předat, k nimž chce děti a mladé lidi vést a ke kterým by se děti samotné měly snažit přibližovat. Jedná se o stručné, zřejmé a zapamatovatelné vyjádření hodnot a základních skautských principů ve formě srozumitelné i pro děti. Skautský zákon dětem pomáhá v rozhodování, co je a není správné, slib obecně ukazuje cestu, kudy a kam by měly směřovat své životní úsilí.

Učení se prostřednictvím praktických činností a her, které odráží aktivní přístup skautingu ve výchově. Skauting lidem pomáhá rozvíjet se tím, že jim přirozeně poskytuje příležitosti k získávání praktických zkušeností. Skautská výchova vede děti aktivní činností ke zhodnocení vlastních sil a také k odhadu svých možností. Ve fungujícím a přátelském společenství se děti učí objevovat životní hodnoty tím, že je prožívají.

Týmová práce v malých skupinách (obvykle družinách) rozvíjející spolupráci, vůdčí schopnosti a odpovědnost za druhé. Družina je skupinka dětí, které se pravidelně setkávají každý týden a jezdí spolu

44 *Charta českého skautingu na počátku 21. století.*

45 Zpracováno podle *Stanov Junáka* (hlava třetí, Skautská výchovná metoda) a přednášek a programů na *Vůdcovském lesním kurzu Oikos* probíhajícím v roce 2011.

na výlety. Díky společným zážitkům utužuje vzájemné vztahy a dává vzniknout dlouhodobým pevným přátelstvím, otevřenosti, důvěře, spolehlivosti, demokratickým návykům a toleranci.

Zájem a spoluúčast každého mladého člověka na jeho osobním rozvoji. Činnost ve skautském oddíle má stále přinášet nové podněty a motivovat k dalšímu rozvoji. Tento osobní rozvoj je všestranný, vědomý a chtěný, a prostředí v oddíle má být takové, aby děti podporovalo ve snaze stávat se lepšími. Jedním z nástrojů osobního rozvoje je *skautská stezka*, která vymezuje obecné oblasti osobního růstu a nastiňuje dílčí cíle, jichž se dítě může pokusit dosáhnout. Jedná se o řadu úkolů, krátkodobých i dlouhodobých, které jsou všestranně zaměřené a mezi kterými si dítě podle náročnosti vybírá tak, aby ho jejich splnění posunulo dál. Postupným plněním jednotlivých bodů *stezky* se děti snaží zlepšovat a rozvíjet sebe sama.

Symbolický rámec nabízející pro každou věkovou skupinu výchovnou motivaci a inspiraci. Symbolický rámec dává činnosti hlubší smysl a zároveň zvyšuje motivaci. Umožňuje různé činnosti propojit do jednotného logického a pro děti atraktivního celku. Dále může aktivitám vdechnout duchovnějším rozměr a podporovat dětskou představivost a emocionalitu. Symboly zde pomáhají zprostředkovat dětem jinak těžko uchopitelné hodnoty.

Pobyt a činnost v přírodě, její poznávání a ochrana. Skautská výchova se snaží v dětech probudit kladný vztah k přírodě, a to především častým pobytem v ní a jejím bezprostředním poznáváním a vnímáním. Příroda je zdravým prostředím pro osobnostní rozvoj, je příležitostí objevovat, jak věci fungují, a umožňuje vnímat duchovní skutečnosti, jejichž prožitek nabízí.

Podpora mladých lidí dospělými a vzájemná spolupráce. Dospělí hrají ve výchově průvodcovskou roli, ne přímo řídící, ale spíše navádějící a ukazující možné směry. Jejich vztah k dětem je rovnocenný a založený

na důvěře a vzájemném obohacování.

4.5 Skauting a příroda

Václav Břicháček ve své knize *Poslání skautské výchovy* stručně říká, že cílem skautingu je „všestranná výchova – v kruhu vrstevníků a uprostřed přírody“⁴⁶. Z poslání skautingu, skautského zákona i skautské metody vyplývá, že má příroda ve skautingu zásadní roli a neodmyslitelně k němu patří již od jeho založení.

Robert Baden-Powell i Ernest Thompson Seton každý svým dílem, svými znalostmi, zájmy, zkušenostmi a celým založením své osobnosti přispěli k formování skautingu a v myšlenkách obou byl pobyt dětí v přírodě nezastupitelný. Je obtížné určit, který z nich měl na důležitosti vztahu k přírodě ve skautské výchově větší podíl, obecně se však míní, že jistý vojenský ráz skautských táborů je dílem Baden-Powellovým a spíše indiánský ráz, který je také na skautských táborech znatelný, je vkladem Setonovým. V Setonově *Knize lesní moudrosti* se můžeme dočíst, že viděl vzor v podobě Indiána, který „*byl mistrem lesní moudrosti, nejstarší ze všech věd; té, která především pěstuje mužné vlastnosti. K lesní moudrosti patří síla, rychlost, obratnost, odvaha, znalost lesů a lesních tvorů, hvězd, vod, umění pěstovat rostliny a všechno, co zdatného člověka přivádí do těsného, tvořivého styku s čistou přírodou pod modrou oblohou.*“ Tento Indián „*hledal ve všem krásu. Učí nás, že když máme v sobě ducha krásy, můžeme vnést krásu do všeho kolem sebe.*“⁴⁷ A. B. Svojsík toto téma uzavírá takto: „*Jisto jest, že ona romantičnost, poetičnost a láska k přírodě jsou především zásluhou Setonovou, kdežto pořádek, kázeň, organizace jsou zase dílem Powellovým – obou výborných psychologů a pedagogů.*“⁴⁸ Nakonec není divu. Robert Baden-Powell byl vojákem, Ernest Thompson Seton především spisovatelem.

46 BŘICHÁČEK, V. *Poslání skautské výchovy*, s. 7.

47 SETON, E. T. *Knihy lesní moudrosti*, s. 11.

48 SVOJSÍK, A. B. *Základy Junáctví*, s. 22-23.

Důraz na přírodu v základech českého skautingu rovněž není nijak obtížné najít. Hned první kapitola *Základů Junáctví* je věnována tomuto tématu, její název je *Výchova přirozená a v přírodě*. František Drtina zde představuje tři filozofy, jejichž snahou byla obnova v tomto směru zanedbané výchovy a školství. Jsou jimi Rabelais, podle kterého se má výchova dít v přírodě, pro přírodu a ve shodě s přírodou. „*Tajemství veškeré vědy i morálky jest v návratu k přírodě; mládež má vše pozorovati, všemu se učit, vše zkoumati: hvězdy, zvířata, rostliny i nerosty. Výchova má se dít pro skutečný život a praktické jeho potřeby.*“ S tímto názorem se později shoduje Komenský, pro kterého je příroda pravou učitelkou lidstva. Ne teoretické učení, ale co největší názornost a praxe jsou účinnou pedagogickou metodou. Třetím zde uváděným filozofem je Rousseau, volající lidstvo zpět k přírodě a do stavu přirozenosti.⁴⁹

Antonín Benjamin Svojsík sám v dalších kapitolách uvádí častý styk s přírodou jako první a výsadní z výchovných prostředků. „*K tomuto blahodárnému, nevyčerpatelnému, nevysychajícímu prameni poučení, pravdy, dobra a krásy budeme se utíkat, kdykoli tomu poměry dovolí. V létech rozhodujících o vývoji mládeže dopřejeme jí co nejvíce zdravého vzduchu, radostné nálady, veselé společnosti, obklopíme ji tím nejkrásnějším, co vůbec existuje – dopřejeme jí častého bezprostředního styku s přírodou, jejími velkolepými krásami a mnohotvárným životem.*“⁵⁰

Již na počátku 20. století si Svojsík uvědomoval odcizení lidí přírodě a snažil se svou výchovnou metodou o nápravu tohoto stavu. „*Sdružení se s přírodou znamená dojít k prameni živé vody, splynouti s přírodou znamená najít sama sebe. Jak daleko jsme my dnes od přírody! Kam dospěl dnes kulturní člověk ve svém překypujícím životě plném nervosního napětí a vysilující práce! Přírodu zná dnes jen z líčení v belletrii, často také pouze vykonstruovaných, neprožitých*

49 DRTINA, F. *Výchova přirozená a v přírodě*. In *Základy Junáctví*, s. 15-17.

50 SVOJSÍK, A. B. *Základy Junáctví*, s. 42-43.

*a neprocítěných, nebo z obrazů krajinářských ve výstavách a obrazárnách.*⁵¹ Jedna z předností skautingu spočívá tedy podle Svojsíka v tom, že *„člověku modernímu, který vědomě i mimovolně vzdálil se a vzdaluje ještě stále víc veškerého téměř styku s volnou přírodou a pociťuje trpce toho neblahé následky, napomáhá přimknouti se zase k čistému zdroji poučení a nejryzejších radostí, které vyplývají z žití, pobývání ve volné přírodě.*⁵²

Při vzniku skautského hnutí hrála příroda především roli instrumentální, příroda byla a je silným nástrojem osobního rozvoje člověka. Již před sto lety si zakladatelé uvědomovali, že vztah lidí k přírodě není optimální, což má na utváření jedince negativní vliv. Cílem výchovy bylo tedy vytvářet a prohlubovat tento vztah, skrze přímý kontakt s přírodou. Otázka ochrany přírody nebyla ve vztahu k přírodě ústředním tématem, problém ekologické krize ještě nebyl popsán, přesto se již v původním znění skautského zákona z roku 1912 objevil bod *junák je ochráncem zvířat*⁵³, který byl později rozšířen na znění *skaut je ochráncem přírody a cenných výtvorů lidských*⁵⁴.

V současnosti se s nárůstem ekologické krize klade stále větší důraz na ochranu přírody a péči o ni. Ve vztahu skautů k přírodě jsou tedy zřejmé dvě provázané roviny, které se projevují jak v *„environmentální výchově pro děti samotné“*, tak v *„environmentální výchově pro životní prostředí“* (viz kapitola 3.3). V první rovině je příroda prostředím a prostředkem osobního rozvoje – fyzického, duševního i duchovního. Je prostředím pro hry, fyzické a sportovní aktivity. Děti v ní zažívají romantiku a dobrodružství. Poskytuje neobyčejné množství podnětů rozvíjejících smyslové vnímání. Rozvíjí estetické a etické citění a emocionalitu obecně. V neposlední řadě se při pobývání v přírodě člověk učí skromnosti, pokoře a úctě.

51 SVOJSÍK, A. B. *Základy Junáctví*, s. 101-102.

52 Tamtéž, s. 54.

53 Tamtéž, s. 676.

54 6. bod skautského zákona, viz příloha č. 1.

V druhé rovině vztahu skautů k přírodě je příroda objektem ochrany a péče. Příroda není pro skauty pouze zdrojem, ale váže je k ní také povinnost přírodu chránit. Jejich vztah k ní je založen na partnerství, vzájemné pomoci a podpoře.

Jak a na co environmentální výchovu zaměřit si skauti odpovídají následovně: *„Základy (environmentální) výchovy musíme hledat hlouběji – ve formování určitého postoje, v hledání osobního vztahu k přírodě, v uvažování o tom, jak rozumět světu kolem nás. Přitom se objeví potřeba znalostí, které tento pohled na svět podpoří. A následuje jednání, které je s tímto postojem v souladu.“*⁵⁵ Základní metodou environmentální výchovy ve skautingu je tedy přímý kontakt s přírodou. Pobyt v přírodě má umožnit dětem přírodu bezprostředně poznávat a vnímat všemi smysly. Jedině tak mohou pochopit její hodnotu. A teprve tehdy, kdy budou chápat přírodu jako hodnotnou, budou se lidé snažit ji chránit a chovat se k ní šetrně a ohleduplně. Do těchto pěti bodů je také rozčleněna oblast *skautské stezky* týkající se přírody: *pobyt v přírodě, vnímání přírody, poznávání přírody, hodnota přírody a šetrné chování.*⁵⁶

Nedostatkem environmentální výchovy ve skautingu může být, že skautští vedoucí, jako dobrovolníci s různým zaměřením, nejsou obvykle odborníky na ekologii. Teoretické znalosti dětem však poskytuje škola. V tomto by měla být škola a jiné mimoškolní organizace pracující s mládeží partnery a měly by se vzájemně doplňovat. Ve škole se děti učí biologii, chemii, ekologii. Vytváření kladného vztahu k přírodě prostřednictvím poznávání toho, jaká je příroda na dotek, jak voní a chutná, jak přírodní procesy fungují v praxi, jaké má příroda estetické a duchovní hodnoty; předávání hodnot a osvojování návyků, které jsou přírodě příznivé – to je hlavní přínos skautingu v environmentální výchově. Dalším jeho přínosem je, že děti svou pestrou činností podporuje v aktivitě, ne ve lhostejnosti a pasivní odevzdanosti. Skauting

⁵⁵ KLÁPŠTĚ, P. *Příroda kolem nás*, s. 9.

⁵⁶ *Cesta Země*, 1. stupeň skautské stezky.

se svým vlastním příkladem snaží učit, že nestačí jen uvědomění a dobrá myšlenka, ale že je také možné a důležité podle ní v praxi jednat.

Jak je patrné ve skautské výchově nehrají hlavní roli vědomosti, v přesvědčení, že více vědomostí neznámá často lepší chování. Skautská výchova klade největší důraz na prožitek vycházející z takového přesvědčení, že *„jen pokud člověk přírodu prožívá jako krásnou, věří, že každé zvíře a rostlina mají svoji hodnotu a má je rád, tak ho osloví informace o tom, co škodí a prospívá. A bude se podle toho i chovat – protože chce.“*⁵⁷ Skrze prožitky se skauting snaží působit na vytváření hodnot a formovat lidské postoje ve vztahu k přírodě a nejen tam.

57 KLÁPŠTĚ, P. *Příroda kolem nás*, s. 10.

5 ZÁVĚR

Cílem této bakalářské práce bylo pojednat o environmentální výchově, o což jsem se pokusila především prostřednictvím reflexe současného stavu a konkrétní ukázky její realizace.

První třetina práce zabývající se filozofickou reflexí problému poskytuje východiska a teoretický základ pro úvahy nad možným účinným řešením ekologické krize jako důsledku i projevu neharmonického vztahu člověka k přírodě. Filozofie zde zastává stanovisko poměrně jednoznačné. Výsledek filozofické reflexe tohoto problému tkví v identifikaci ekologické krize s krizí postojů a hodnot, která navíc v nynějším měřítku ničivý dopad na přírodu radikálně násobí. Nápravu je tedy třeba hledat v revizi hodnot a ve změně postoje lidí k přírodě. Logickým nástrojem vedoucím k tomuto cíli je výchova, neboť právě jejím úkolem je formování jedinců.

Environmentální výchova jednoznačně má pádné důvody ke své existenci. Část zabývající se environmentální výchovou objasňuje její význam, a to nejen ve směru k přírodě, ale také v rovině přírody jako prostředí zásadního pro zdravý rozvoj osobnosti člověka. Jsou zde představeny její cíle, hlavní prostředky a proveden stručný nástin směrů, které se v environmentální výchově objevují. Po studiu jednotlivých prostředků se nejvíce efektivní ukazuje jejich kombinování a vzájemné doplňování.

Skautská výchova nabízí jeden ze způsobů, jak v dětech rozvíjet kladný vztah k přírodě. V návaznosti na svou tradici a díky hodnotám, které vyznává, snaží se celkově vést k takovému životnímu stylu, který je k přírodě ohleduplný a šetrný. Nejedná se rozhodně o panský přístup, ale spíše o přístup partnerský, který by v Kohákově klasifikaci vztahů k přírodě odpovídal způsobu života *pastýře a zemědělce*, a jako takový je vhodným výchozím bodem pro výchovu k přírodě příznivému způsobu

života. Přestože se nejedná o reprezentativní ukázkou zabývající se pouze environmentální výchovou, je představení environmentální výchovy ve skautingu příhodné. Environmentální výchova zde odpovídá nejvíce *globální výchově a výchově k udržitelnosti*. Může se zdát, že má skautská výchova tak široký záběr, že v ní environmentální výchova hraje jen roli malou a neprobíhá v ní dostatečně efektivně, opak je však pravdou. Neboť právě tento široký záběr je ve formování člověka a v působení na změnu jeho postojů největší výhodou skautingu oproti jiným směrům v environmentální výchově, jakými jsou například *výchova ekologická* či *výchova k ekogramotnosti*. Skauting se nesnaží na přírodu nahlížet jako na systém kvantifikovatelných hodnot (což je redukce, která je podle Naesse jednou z příčin škodlivého přístupu lidstva k přírodě), ale především ukazuje dětem přírodu jako soubor hodnot kvalitativních.

Největší slabinou veškerých ekologických snah je lidská sobeckost a pohodlnost. Ekonomické priority jsou stavěny výrazně výše než priority ekologické a náš současný komfort je pro nás mnohem přednější než kvalita „mimolidského“ a budoucího života na naší planetě. Ač je mnoho lidí s touto situací obeznámeno, nechce většina se současným stavem nic dělat, a na tento postoj v důsledku všechny ekologické snahy narážejí. Právě o změnu postoje se však environmentální výchova snaží. Co jiného než výchova by zde mohlo zapůsobit? Velká ekologická katastrofa? Doufejme, že se snahy environmentálního vzdělávání projeví dříve, než k ní dojde.

6 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A PRAMENŮ

BŘICHÁČEK, Václav. *Poselství skautské výchovy*. 1. vydání. Liberec: Skauting, 1991. ISBN 80-85421-02-X.

CAHA, Milan, ČINČERA, Jan. *Výchova a budoucnost. Hry a techniky o životním prostředí a společnosti*. Brno: Paido, 2005. ISBN 80-7315-099-9.

ČINČERA, Jan. *Environmentální výchova: od cílů k prostředkům*. Brno: Paido, 2007. ISBN 978-80-7315-147-8.

DLOUHÁ, Jana, a kol. *Vědění a participace. Teoretická východiska environmentálního vzdělávání*. 1. vydání. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009. ISBN 978-80-246-1656-8.

HORKÁ, Hana. *Ekologická dimenze výchovy a vzdělávání ve škole 21. století*. 1. vydání. Brno: Masarykova univerzita, 2005. ISBN 80-210-3750-4.

HORKÁ, Hana. *Teorie a metodika ekologické výchovy*. Brno: Paido, 1996. ISBN 80-85931-33-8.

KLÁPŠTĚ, Petr a kol. *Příroda kolem nás*. 1. vydání. Praha: Junák – TDC, 2008. ISSN 1210-9827.

KOHÁK, Erazim. *Zelená svatozář*. Dotisk 2. vydání. Praha: SLON, 2011. ISBN 978-80-85850-86-4.

KOHÁK, Erazim a kol. *Závod s časem*. 1. vydání. Praha: Torst, 1996. ISBN 80-85368-81-1.

KOLÁŘSKÝ, Rudolf, SUŠA, Oleg. *Filosofie a současná ekologická krize*. Praha: Filosofia, 1998. ISBN 80-7007-116-8.

KRATOCHVÍL, Zdeněk. *Filosofie živé přírody*. Praha: Hermann a synové, 1994.

MÁCHAL, Aleš. *Průvodce praktickou ekologickou výchovou*. Brno: Rezekvítek, 2000. ISBN 80-902954-0-1.

NAESS, Arne. *Ekologie, pospolitost a životní styl*. 1. vydání. Tulčák: Abies, 1996. ISBN 80-88699-09-6.

SETON, Ernest Thompson. *Kniha lesní moudrosti*. 2. vydání. Praha: Olympia, 1991. ISBN 80-7033-084-8.

SVOJSÍK, Antonín Benjamin. *Základy Junáctví*. 3. vydání. Praha: MEKRUR, 1991. ISBN 80-7032-001-X.

ŠMAJS, Josef. *Filosofie – obrat k Zemi*. 1. vydání. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1639-3.

VOŇAVKOVÁ, Věra. *Tichou poštou*. 1. vydání. Praha: Junák – TDC, 2005. ISSN 1210-9827.

ZELENKA, Josef. *Ekologie a environmentalistika*. 1. vydání. Hradec Králové: Gaudeamus, 2007. ISBN 978-80-7041-645-7.

Kolektiv autorů. *Cesta Země – 1. stupeň skautské stezky*. 1. vydání. Praha: Junák – TDC, 2008. ISBN 978-80-86825-33-5.

Kolektiv autorů. *Rukověť environmentálního vzdělávání*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2008. ISBN 978-80-7290-284-2.

Kolektiv autorů. *Skaut je ochráncem přírody, příručka pro vůdce skautských oddílů*. 1. vydání. Praha: Junák – TDC, 1999. ISBN 80-86109-28-3.

Kolektiv autorů. *Skautskou stezkou, základní příručka pro skauty a skautky*. Praha: Junák – TDC, 2001. ISBN 80-86109-60-7.

Bible. Biblická společnost v ČSR, 1990.

Charta českého skautingu na počátku 21. století [online]. [Cit.

15. 3. 2013]. Dostupné

z <http://krizovatka.skaut.cz/organizace/dokumenty/spisovna/detail-76/>.

Stanovy Junáka [online]. [Cit. 15. 3. 2013]. Dostupné

z <http://krizovatka.skaut.cz/organizace/dokumenty/spisovna/detail-105/>.

Internetové stránky Junáka: <http://www.skaut.cz/>.

Internetové stránky Population media center:

<http://www.populationmedia.org/>.

7 RESUMÉ

This thesis addresses the problem of relation of the nature and culture with a focus on the environmental education.

The first part is devoted to philosophical reflection of ecological crisis, its causes and manifestations. The aim of this part is primarily clarification of terms, introduction to philosophical basis of the protection of the nature and the foundations of ecological ethic.

The second part of the thesis deals with environmental education as one of the possible solutions to this problem. The main topics are the development, importance, objectives, types and means of environmental education. The aim of this part is to explain the importance of environmental education and introduce its instruments.

The last part deals with analysis of specific form of the environmental education, as done in the Scout Organisation. Scout education is due to its tradition and values good means for education to reach an environmentally friendly lifestyle.

8 PŘÍLOHY

8.1 Příloha č. 1

Skautský slib⁵⁸

„Slibuji na svou čest jak dovedu nejlépe:

sloužit nejvyšší Pravdě a Lásce věrně v každé době,

plnit povinnosti vlastní a zachovávat zákony skautské,

duš i tělem být připraven/a pomáhat vlasti a bližním.“

Slib může být ukončen dodatkem: *„K tomu mi dopomáhej Bůh.“*

Skautský zákon⁵⁹

- 1. Skaut je pravdomluvný.*
- 2. Skaut je věrný a oddaný.*
- 3. Skaut je prospěšný a pomáhá jiným.*
- 4. Skaut je přítelem všech lidí dobré vůle a bratrem každého skauta.*
- 5. Skaut je zdvořilý.*
- 6. Skaut je ochráncem přírody a cenných výtvorů lidských.*
- 7. Skaut je poslušný rodičů, představených a vůdců.*
- 8. Skaut je veselý myslí.*
- 9. Skaut je hospodárný.*
- 10. Skaut je čistý v myšlení, slovech i skutcích.*

⁵⁸ Stanovy Junáka, hlava druhá, Poslání a principy Junáka.

⁵⁹ Tamtéž.